

Inhoudsopgave

4. Besluit

22

Managementsamenvatting	3
I. Inleiding	4
Onderzoek en respondenten	4
Doelstelling, methodiek en zeggingskracht	4
2. De onderzoeksvragen	6
3. De bevindingen	7
<i>I. De eerste vraag I A. Wat is zingeving?</i>	<i>7</i>
Ervaringen met het theoretische kader over zingeving in de praktijk	8
<i>II. De tweede vraag I B en de vierde vraag I D: Op welke wijze drukken jongeren zich uit ten aanzien van zingevingaspecten in hun dagelijkse bestaan en welke tradities en bronnen gebruiken jongeren daarbij?</i>	<i>9</i>
Alledaagse zingeving	9
Uiteindelijke zingeving	12
Religie en andere bronnen van zingeving	13
<i>III Vraag I C: Wat is de behoefte van jongeren aan ondersteuning bij de expressie van en reflectie op het omgaan met zingevingaspecten in hun dagelijkse bestaan?</i>	<i>14</i>
<i>IV. Vraag 2. A en B: Op welke momenten in het zorgtraject is er aandacht voor zingeving en op welke wijze schenkt de zorgverlener aan zingeving in de alledaagse praktijk?</i>	<i>16</i>
Alledaagse zingeving	16
Uiteindelijke zingeving	16
Expliciete religie	17
<i>V. Vraag 2 C: Welke opvatting heeft de zorgverlener over op zingeving gerichte interactie?</i>	<i>18</i>
<i>VI Vraag 2 C D. in hoeverre voelt de jongere zich gekend door de zorgverlener als het gaat om zijn of haar expressie van en behoefte aan ondersteuning bij zingevingaspecten in het dagelijkse bestaan?</i>	<i>19</i>
<i>VI. Vraag 2E. Welke factoren bevorderen of belemmeren een op zingeving gerichte interactie?</i>	<i>20</i>

Managementsamenvatting

In het Raakproject Zin in Jeugdzorg is onderzocht op welke manier professionals in de residentiële jeugdzorg en gezinshuizen/pleegzorg professioneel omgaan (waarnemen, reflecteren, handelen) met zingevingsbehoeften van jongeren. Vanuit een brede opvatting van zingeving is gekeken hoe het thema zingeving in de praktijk wordt gehanteerd door jeugdzorgwerkers en door jongeren. Op 11 locaties is veldwerk verricht en 11 jongeren en 12 professionals zijn geïnterviewd.

In het door ons gebruikte concept van zingeving is zingeving het in een groter kader kunnen plaatsen van ervaringen. Het is iets waarmee ieder mens te maken heeft en het vindt allereerst plaats in het alledaagse leven. Als de vanzelfsprekendheid van het alledaagse wordt doorbroken dienen zich existentiële vragen aan die met de uiteindelijke zaken in het leven te maken hebben. Op die vragen kunnen antwoorden worden aangereikt in levensbeschouwingen en religies, maar ook in eigen constructies van zingevingsystemen. Jongeren communiceren over deze vragen in een eigen taal, via beelden, muziek en ook vaak impliciet. Het thema identiteit is voor jongeren in de jeugdzorg erg belangrijk. Door hun geschiedenis, de uithuisplaatsing en door de levensfase waarin ze zich bevinden, is de vraag 'wie ben ik?' bijzonder relevant.

Binnen de alledaagse zingeving bleken de thema's dagbesteding, ontmoetingen, relaties, speciale plekken, de eigen kamer, huiselijkheid, symbolische objecten, hobby's (dieren, computeren) en bijvoorbeeld bijzondere momenten allerlei mogelijkheden te bieden om te kunnen communiceren over zingeving. In de alledaagsheid schuilen existentiële vragen. We zagen dat jongeren deze vragen vaak niet rechtstreeks uiten naar jeugdzorgwerkers en dat er sensibiliteit en gespreksvaardigheden nodig zijn om een gesprek met de jongere te initiëren. Hoewel jongeren peers zoeken om

hierover te communiceren geven ze aan ook graag door de jeugdzorgwerkers gehoord en erkend te willen worden in deze vragen. Er is een duidelijke behoefte aan ondersteuning op dit terrein. Ze zoeken jeugdzorgwerkers met een niet-oordelende houding die beschikbaar zijn, het liefst in de context van een langdurige relatie. Jeugdzorgwerkers zijn in het werk vooral bezig het met creëren van randvoorwaarden voor zingeving (veilige leefomgeving creëren met structuur, een veilige groep of een veilig gezin) waarin jongeren kunnen opgroeien. Het omgaan met existentiële vragen is bij sommigen wel zichtbaar, bij andere jeugdzorgwerkers niet. Soms verhindert hun beroepsopvatting het inspelen op zingevingsaspecten, soms spelen in hun levensloop verworven houdingen en opvattingen ten aanzien van zingeving een belemmerende rol. Ook speelt de onbekendheid met een breed concept van zingeving en het ontbrekend van voldoende sensitiviteit voor zingevingsaspecten van het alledaagse een negatieve rol in het handelen in het perspectief van zingeving. Dit rapport beveelt met het oog op de verbetering van de kwaliteit van handelen en op de verhoging van arbeidsplezier aan dat jeugdzorgwerkers kennis en inzicht in het brede concept van zingeving verwerven. Verder dat zij hun competentie in het kunnen waarnemen van zingevingsaspecten verhogen en dat zij biografie reflectie toepassen op dit thema, zodat zij in de behoefte van jongeren ondersteund te worden bij zingeving kunnen voldoen.

Dit rapport verschijnt samen met een werkboek *Deuren openen naar zingeving* en een telefoon app *ZinZien* die samen ingezet kunnen worden bij de ontwikkeling van een competentie communicatie over zingeving.¹

1. Inleiding

Jongere: 'Ik zou willen dat mensen wat minder egoïstisch waren denk ik. Dat je samen met je burens biertjes drinkt voor het huis, iedereen op straat. En dat je in de trein een praatje maakt met mensen in plaats van allemaal muziek in de oren te hebben. Dat dat normaler is of zo'.

(interview student)

In het eerste jaar van het Raak-project Zin in Jeugdzorg (2011-2012) is exploratief empirisch onderzoek verricht. Op basis van het theoretisch kader uit dit project hebben 2 onderzoekers en 9 studenten op 11 locaties veldwerk verricht.ⁱⁱ Het veldwerk bestond uit exposure, observaties en interviews. Elke casus bevat minimaal 2 uitgeschreven observatieverslagen en 2 geanalyseerde interviews, één met een jongere, één met een jeugdzorgwerker.

Onderzoek en respondenten

De respondenten zijn geworven op de 11 plekken van de onderzoekslocaties bij de drie zorginstellingen (Trias, Vitree, Gezinshuis.com). 11 Onderzoekers (9 studenten en 2 hbo-docent-onderzoekers) verrichtten observaties, hielden interviews en beantwoordden de onderzoeksvragen. Als professionals zijn de betreffende gezinshuisouders/pleegouders benaderd voor de interviews, in de instellingen de groepsleiders die beschikbaar waren of de jongere het best kenden. De jongeren zijn na de observaties gevraagd deel te nemen. De selectie van de jongeren is gebaseerd op ervaringen van de student/onderzoekers in de exposure waarbij leeftijd, bereidheid en kenmerken op het gebied van zingeving (interesse, religiositeit) een rol speelden. Soms verwees een groepsleider naar een jongere als mogelijke kandidaat. Geïnterviewd zijn: 11

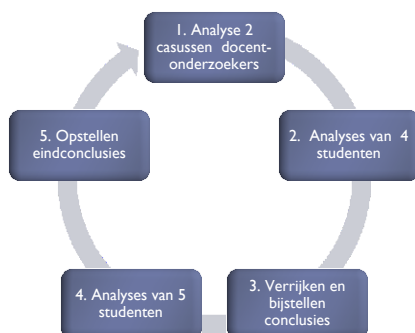
jongeren; 12 professionals.
Kenmerken van de jongeren:

- Leeftijd: 12-22 jaar
- 5 jongens, 6 meisjes
- 8 autochtoon-NL, 3 allochtoon-NL
- Zeer problematische thuissituatie; sommigen met gedrags- of persoonlijkheidsproblematiek (LVG/LVB)
- Levensbeschouwing: seculier, christelijk, islamitisch
- Redelijke diversiteit in woonomgevingen (platteland, meer klein-stedelijk)

Doelstelling, methodiek en zeggingskracht

Doel van dit rapport is een metaperspectief te geven op de 11 casussen en vanuit dat hogere aggregatieniveau te komen tot de beantwoording van de onderzoeksvragen zoals die in dit Raakproject centraal staan. Deze vragen zijn in 11 casussen beantwoord en de antwoorden worden nu samengenomen. Elke casus staat natuurlijk op zichzelf. Door vergelijking kunnen patronen of rode draden aan het licht komen. Ook kunnen details oplichten die van betekenis kunnen zijn voor andere situaties. In het unieke kan het generieke zich tonen. De onderzoeksvragen zijn dus allereerst beantwoord per casus. Dat betekent dat we 11 antwoorden hebben per vraag. Daarnaast hebben studenten soms een extra vraag toegevoegd en beantwoord in hun werkstuk. De resultaten per casus zijn als het studenten betreft beoordeeld door de onderzoeksbegeleiders van de opleidingen (MWD, SPH, T&L) en tevens voorgelegd aan de betreffende zorgverleners en begeleiders op de onderzoekslocaties. De resultaten van de twee onderzoekerslocaties zijn gedeeld met

het kernteam van vier onderzoekers en voorgelegd aan de professionals op deze 2 locaties. Er zijn zo 11 gecontroleerde casusbeschrijvingen ontstaan in 7 dossiers (5 scripties en 2 onderzoekersdossiers). De 11 beschrijvingen hebben op zich betekenis omdat ze praktijken van zorgverlening op het terrein van zingeving scherp in beeld brengen. Tevens bieden ze mooie portretten van jongeren in hun dagelijkse bezig zijn, hun overtuigingen, hun geworteld zijn in gezinnen en hun verwachting. De beschrijvingen kunnen gebruikt worden voor publicaties, als cursusmateriaal en als bron voor het toetsen van conclusies die in dit rapport vanuit meta-perspectief worden getrokken. Vanwege het beperkte aantal uren dat

beschikbaar was voor analyse hebben we de vergelijkende analyse binnen één cyclus voltooid, in het besef dat het doorlopen van meerdere cycli meer en meer gedetailleerde informatie zou opleveren.

De 2 docent-onderzoekers presenteerden de beantwoording van de onderzoeksvragen; vervolgens werden deze vergeleken met 4 casussen van student-onderzoekers. De onderzoekers stelden hun conclusies bij en deze werden nogmaals vergeleken, nu met de 5 resterende casussen. De eindconclusies kwamen tot stand via mondelinge en digitale uitwisseling in de gehele onderzoeksgroep.

Wat zeggen de gegevens? De gegevens laten soms tot in detail zien hoe zingeving aan het licht treedt of kan treden, en hoe professionals aan kunnen sluiten op de zingevingbehoefte van jongeren. Ze leggen vragen bloot over het hoe van levensbeschouwelijke opvoeding en de waarden die professionals hanteren. De conclusies uit dit onderzoek werden bevestigd in het tweede jaar van onderzoek in de professionele leergemeenschappen, die in 2012-2013 hebben gewerkt aan instrumenten die helpen het werken vanuit zingeving en gericht op zingeving te bevorderen. Een bredere relevantie mogen we dus veronderstellen. Er zijn geen redenen om aan te nemen dat de onderzochte locaties kenmerken hebben die vergelijking met andere vergelijkbare locaties uitsluiten. We claimen uiteraard geen representativiteit voor de hele doelgroep van jongeren en professionals in de residentiële en/of pleeg- of gezinshuiszorg. De gebruikte kwalitatieve onderzoeksmethode laat generalisering buiten de gebruikte casus niet toe. Herhalingsonderzoek, ook binnen andere typen van jeugdzorg, zoals de justitiële, zal moeten aantonen of dit metaperspectief hout snijdt.

2. De onderzoeksvragen

De centrale vraagstelling van het onderzoek, aansluitend op de vraag van de professionals uit het projectplan, luidt:

Op welke manier kunnen professionals in de residentiële jeugdzorg en gezinshuizen/pleegzorg professioneel omgaan (waarnemen, reflecteren, handelen) met zingevingsbehoeften van jongeren?

Hierbij zijn voor dit empirisch deel van het onderzoek de volgende onderzoeksvragen geformuleerd:

1. Welke zingevingsbehoefte hebben jongeren in de residentiële jeugdzorg en gezinshuizen/pleegzorg en hoe uiten ze die?
2. In welke mate beantwoordt de aandacht voor zingeving in de interactie tussen zorgverlener en jongere aan de zingevingsbehoefte van de jongeren?

Ad 1. Deze onderzoeksvraag kent de volgende deelvragen: A. Wat is 'zingeving' in ons onderzoek? B. Op welke wijze drukken jongeren zich uit ten aanzien van zingevingsaspecten in hun dagelijkse bestaan (narratieve/ludieke identiteit)? C. Wat is hun behoefte aan ondersteuning bij de expressie van en reflectie op het omgaan met zingevingsaspecten in hun dagelijkse bestaan? D. Welke tradities en bronnen gebruiken jongeren bij hun alledaagse omgang met zingeving?

Ad 2. Deze onderzoeksvraag kent de volgende deelvragen: A. Op welke momenten is er in het zorgtraject aandacht voor zingeving? B. Op welke wijze schenkt de zorgverlener aandacht aan zingeving in de dagelijkse praktijk? C. Welke opvattingen heeft zorgverlener over op zingeving gerichte interactie? D. In hoeverre voelt de jongere zich gekend door de zorgverlener als het gaat om zijn of haar expressie van en behoefte aan ondersteuning bij zingevingsaspecten in het dagelijkse bestaan?

E. Welke factoren bevorderen of belemmeren een op zingeving gerichte interactie?

3. De bevindingen

I. De eerste vraag 1A: Wat is zingeving?

Zingeving is, heel kort gezegd, alles wat we tegenkomen zodanig in ons referentiekader plaatsen dat we er raad mee weten. Dat laatste is namelijk niet vanzelfsprekend. We komen in de dagelijkse werkelijkheid altijd mensen, dingen, situaties en dergelijke tegen die niet in onze kaders, in ons wereldbeeld passen. Dat is lastig, want we hebben de behoefte om ons enigszins thuis te voelen in de wereld. (uit Conceptueel en Onderzoeksmethodisch kader Zin in Jeugdzorg maart 2012)

De vraag naar zingeving hebben we beantwoord in het theoretisch kader dat in maart 2012 een eerste afronding kreeg. De definitie van Smaling & Alma (2010) was daarbij het vertrekpunt, waarna deze werd aangevuld en geëxpliciteerd.ⁱⁱⁱ De definitie luidt als volgt:

‘Zingeving is een persoonlijke verhouding tot de wereld waarin het eigen leven geplaatst wordt in een breder kader van samenhangende betekenissen, waarbij doelgerichtheid, waardevolheid, verbondenheid en transcendentie worden beleefd, samen met competentie en erkenning, zodat ook gevoelens van gemotiveerd zijn en welbevinden worden ervaren.’ (Smaling & Alma, 2010, p. 23)

In ons theoretisch kader hebben we ‘het plaatsen in een breder kader’ verder uitgewerkt met de differentiatie tussen alledaagse zingeving en uiteindelijke zingeving (Ter Borg, 2000) en met impliciete en expliciete religie (Ter Borg, 2008).^{iv} Deze uitwerking van alledaagse zingeving biedt aan zorgverleners de mogelijkheid om allerlei aspecten van hun dagelijkse interactie met jongeren, gericht op ondersteuning, veiligheid

en zo meer te waarderen als een bijdrage aan zingeving.

Bij ‘plaatsen in een breder kader’(kader= het geheel aan overtuigingen, ervaringen en gewoonten waarbinnen de wereld, het leven als zinvol wordt beleefd) spelen twee dimensies een rol: een persoonlijke en een collectieve. Jongeren creëren hun eigen wereldbeeld (referentiekader) waarbinnen ze hun gedrag en ervaringen interpreteren. Daarnaast is er het wereldbeeld dat wordt gedeeld door de grotere groep, de samenleving als geheel en dat min of meer vaststaat en voor waar wordt gehouden. Beide zijn aan verandering onderhevig. Er is dus het persoonlijke kader en er zijn collectieve kaders. Deze kunnen uiteraard overeenkomen, maar evenzeer verschillen. Zo kan in een behandelcontext storend gedrag van de jongere als niet zinvol voor zijn of haar groei worden beschouwd, terwijl dit voor de jongere in kwestie binnen het persoonlijke kader betekenisvol gedrag kan zijn. In de zorgverlening is het afstemmen tussen deze twee kaders een voortdurende uitdaging. In ons theoretische raamwerk lieten we ook de mogelijke samenhangen zien tussen alledaagse, uiteindelijke en religieuze zingeving. Uiteindelijke zingeving rust op de alledaagse zingeving en dat betekent dat communicatie over en ondersteuning van alledaagse zingeving raken aan uiteindelijke, existentiële vragen. De term ‘uiteindelijke’ zingeving van Ter Borg duidt aan dat mensen niet alleen in hun alledaagse ervaren van de werkelijkheid behoefte hebben aan betekenisgeving, maar dat er soms verderstreckende vragen naar betekenis worden gesteld: vragen die het waarom en waartoe van het bestaan als zodanig aan de orde brengen. Je zou dit ook ‘verdiepte’ zingeving kunnen noemen. Jongeren zijn in hun leeftijdsfase sterk bezig hun identiteit te ontdekken en te ontwikkelen. In de wijze waarop zij zich gedragen, kleden, uiten, relaties aangaan en de opvattingen die

ze zich toe-eigenen, verlenen ze betekenis aan hun bestaan en tonen ze wie ze zijn of wie ze willen zijn. Niet alle jongeren zijn daarbij verbaal ingesteld – in onze doelgroep zijn ook bijvoorbeeld mensen met een licht verstandelijke beperking opgenomen. Dit betekent dat we soms ook zingevingsgedrag proberen te zien, zonder verbale communicatie daarover te willen hebben. Die identiteit van jongeren komt vaak in online en offline gedrag, kleding, muziekeuze, hang naar peers en verheerlijking van helden/iconen tot expressie. We spreken ook wel over speelse of ludieke identiteit.

Ten slotte introduceerden we het begrip speelruimte of transitionele ruimte om de plek aan te geven waar in de zorgrelatie actief bewust wordt ingespeeld op zingevingaspecten. Het is een ruimte die in communicatie en gedrag kan worden betreden om voorbij de instrumentele communicatie te komen tot zingevende communicatie of gedrag. Symbolische objecten en symbolische taal spelen daarin een grote rol. Kan een zorgverlener een eigen kamer van de jongere zien (herkennen) als een speelruimte van zin?

Ervaringen met het theoretische kader over zingeving in de praktijk

Het concept alledaagse zingeving doet vaak vanzelfsprekende handelingen en ervaringen oplichten die gezien kunnen worden als gezonde psychologische of pedagogische

*Ik vond het leuk om te observeren maar ook moeilijk om de sleutelmomenten en de speelruimte momenten er uit te halen.
(observatieverslag student)*

ondersteuning. Denk aan verantwoordelijkheid geven, complimenten geven, leren doelen te stellen, dingen samen te doen en de relatie met biologische ouders stimuleren. Het bleek dat

deze handelingen vaak niet door studenten of professionals als zingevende activiteiten werden herkend. Dan wordt een sleutel om te komen tot verdiepte of uiteindelijke zingeving niet gebruikt. Het alledaagse pedagogische handelen is de speelruimte waarbinnen zin ontdekt en bevorderd kan worden. Alledaagse zingeving blijkt dus moeilijk 'zichtbaar' en de operationalisering wordt door studenten die voor ons onderzoek verrichtten als lastig ervaren. Zaken die wij als onderzoekers wel in de empirische gegevens zien worden soms door hen over het hoofd gezien. Of vrijwel alles wordt zonder meer door studenten als zingeving beschouwd waardoor er evenmin iets specifiek 'zichtbaar' wordt. Dit gegeven leverde ons een leerpunt op voor het tweede jaar van onderzoek: kunnen we 'brillen' ontwerpen die zicht op zin geven?

Het begrip identiteit en identiteitsontwikkeling is in de observaties een belangrijk begrip gebleken. Het leven van de jongere in verschillende werelden die die identiteit mee helpen vormen, is een ingrijpend thema: de wereld van thuis/de wereld in het (pleeg)gezin of op de groep; kom je uit een andere cultuur is het nog sterker: wereld van andere culturele en religieuze gebruiken en opvattingen – wereld van nu waarin je je weg zoekt; het betekent ook: wereld van het oorspronkelijke gezin – wereld van nu. De vraag 'wie ben ik' speelt een belangrijke rol in en onder allerlei vormen van gedrag. In de interactie met de zorgverlener komt het aan bod in het gesprek over de keuzes die een jongere wil maken in het alledaagse (goed en kwaad; regels) en meer expliciet als het gaat om de toekomst (ik wil niet zoals mijn (biologische) vader zijn; gezien willen worden, maar niet 'anders' willen zijn). Er is veel interesse voor de eigen herkomst, de roots. Aan erkenning daarvan is een sterke behoefte.

De ludieke of speelse identiteit, concept uit het theoretisch kader, is niet steeds door studenten waargenomen. Het gamen werd

bijvoorbeeld niet door hen als een vorm van zingevingsgedrag gesignaleerd, terwijl dit vaak een dergelijke diepte kan hebben omdat er gespeeld wordt met de eigen identiteit en verschillende rollen en avatars. Wie gamen als 'vlucht voor verantwoordelijkheid' labelt loopt het risico de zingevingslaag in dit vluchtgedrag te missen. Ook voorbeeldfiguren of identificatiefiguren uit soaps werden niet steeds in die rol herkend.

Overigens ontstond over het gezamenlijk bekijken van een soapserie soms wel een verdiepend gesprek: een speelruimte voor betekenisverlening werd al doende gecreëerd. Dit begrip 'speelruimte' bood studenten houvast om zingevingsmomenten te signaleren. Daarmee werden krachtige voorbeelden opgedolven. Zo deed een meisje, afkomstig uit een oorlogsgebied, bij het zien van afgewaaid takken op de grond de uitspraak: 'het lijkt hier wel oorlog'. De studentonderzoeker begreep dat de uitdrukking verstaan kan worden in het licht van het levensverhaal van dit kind.

II. De tweede vraag 1B en de vierde vraag 1 D: Op welke wijze drukken jongeren zich uit ten aanzien van zingevingaspecten in hun dagelijkse bestaan en welke tradities en bronnen gebruiken jongeren daarbij?

Deze vragen hebben we allereerst vanuit theorie beantwoord. In de empirie wilden we nagaan of dit te vinden was en ook of er nog meer te zien was aan uitingsvormen bij jongeren. We gingen er op grond van de theorie van uit dat jongeren zich op speelse (ludieke) wijze uiteten. Speelse identiteit: zowel bedoeld als een identiteitsverhaal in fragmenten (geen coherent achter elkaar door verteld verhaal) als ook als de vorm waarin die identiteit tot uitdrukking komt: meer impliciet in gaming, onlinegedrag, spel en zo meer. In het empirisch onderzoek hebben we deze vraag breder uitgewerkt door ook te zoeken naar mogelijke beleving van zin (meer impliciete zingeving) naast de traditionele uitdrukkingsvormen in bronnen en symbolische objecten, handelingen, levensbeschouwelijke kaders en gemeenschap. Hiermee hebben we deze deelvraag genuanceerd: het gaat niet alleen om bewuste expressie, maar ook om het zichtbaar worden van zinbeleving in en door het alledaagse handelen. We gaan achtereenvolgens in op alledaagse zingeving, uiteindelijke zingeving en op expliciete religie, en andere levensbeschouwelijke kaders als bronnen van zingeving van jongeren. In de bespreking gebruiken we de kernwoorden uit de definitie van Smaling & Alma als indicatoren voor zinbeleving (zie p. 5).

Alledaagse zingeving

De hoofdbezigheid van jongeren, de *dagbesteding*, bestaat uit opleiding of werk. Plezier hebben in deze activiteiten is voor hen belangrijk. Erkenning krijgen door dingen goed

te kunnen doen, goede resultaten te halen

Scene in het bos: 'Ik ben beter in het gooien van stokken'. 'Ja maar ik kan harder rennen'. (stage-observatie student)

draagt bij aan het gevoel van competentie. Ook motivatie en doelgerichtheid spelen een rol: met een opleiding kan aan een door de jongeren gewenste toekomst worden gewerkt. Sommige jongeren hebben een concreet doel voor ogen ten aanzien van wonen, relaties, en/of beroep.

Relaties met vrienden, familie gezins- of groepsleden geven de jongere een gevoel van verbondenheid. Gedragingen die dit illustreren en bevestigen zijn het op bezoek gaan bij familieleden of biologische ouders; het samen uitgaan, dingen doen en plezier maken met vrienden, broers of zussen en groepsleden. Erkenning beleven gebeurt ook in de *ontmoetingen* in gezin of groep. In een behandelcentrum of kamertrainingscentrum is het kantoor een plek voor ontmoeting tussen jongere en begeleiders; een belangrijke plaats waar ze hun verhaal kwijt kunnen en bijvoorbeeld om hulp of raad kunnen vragen. Toegankelijkheid en laagdrempeligheid zijn hier voor jongeren bepalende factoren. In gezinnen en ook in residentiële settings waar een gemeenschappelijke *huiskamer* (of chill room) is kan verbondenheid beleefd worden in het elkaar zien. Samen hangen, stoeien, lachen, gamen, tafelspelletjes doen of tv-kijken geeft mogelijkheden tot het beleven van samen zijn. In het stoeien en spelen kunnen ze ook iets van competitie en dus van competentie ervaren. Leven in een sfeer van *huiselijkheid* (een zo gewoon mogelijk leven) - ook al is de behandelgroep geen gezin - vinden de meeste jongeren prettig. Samen theedrinken, gezelligheid beleven, kortom leven 'als broers en zussen'. Dit geldt evenzeer voor de pleeg- en gezinshuiszorg: leven in een sfeer van

huiselijkheid ook al is het gezinshuisgezin een surrogaatgezin. Opgroeien in een warme, sfeervolle, geordende en veilige omgeving draagt bij aan de ervaring van welbevinden. (Zie ook Van der Steege 2012, over de werkzame factoren in gezinshuizen).^v Het verrichten van (huishoudelijke) taken en klussen met name ook met andere kinderen/jongeren versterkt de sfeer van huiselijkheid, onderstreept de dagelijkse structuur en draagt bij aan het ervaren van welbevinden (veiligheid) en competentie. Het bekwaamt de jongere in het dragen van verantwoordelijkheden.

Voor jongeren is het belangrijk om een *eigen kamer* te hebben waar privacy is. De eigen kamer geeft erkenning aan de eigenheid van de jongeren. Dit is voor hen een plek om zich terug te trekken, zich te kunnen afzonderen van de andere groepsleden of gezinsleden, en bij zichzelf te zijn. Hier zijn de persoonlijke spullen, die vaak verbonden zijn met herinneringen aan het oorspronkelijke gezin, aanwezig. Vaak zien we foto's en fotoboeken met beelden uit het verleden die de band met de biologische familie tonen. Die geven hun de mogelijkheid zich verbonden te voelen met hen die er nu niet bij zijn. Ook zijn er andere *objecten* die herinneren aan belangrijke gebeurtenissen. (Zie Mulder & Noviello 2011).^{vi} De omgang met deze materiële wereld kan ook iets doen oplichten van de zingeving van jongeren. Is hun kamer wel of niet opgeruimd, overzichtelijk of juist chaotisch? Posters tonen helden, tekeningen drukken aspecten van het leven uit zoals het beleefd is of beleefd wordt. Knuffels zorgen voor een zachte wereld. Objecten hebben een *symbolische betekenis* die de letterlijke overstijgt, zoals een ei, afgewaaid takken of een sieraad. Soms verwijzen ze naar het verleden (zoals het oorspronkelijke gezin; die voetbalwedstrijd), soms verwijzen ze naar de toekomst (als ik ga brommerrijden). Bezig zijn met *hobby's* stelt jongeren in staat

allerlei ervaringen op te doen. Wanneer ze vrij zijn om een hobby te kiezen en met die activiteit bezig te zijn voelen ze zich erkend. Daarnaast biedt een hobby mogelijkheid tot het ervaren van verbondenheid en competentie. Sporten zoals voetbal hebben die sociale dimensie en het mogen rijden op een trekker biedt de kans om te laten zien wat je kunt. Ook kan een hobby voor jongeren waardevol zijn in die zin dat deze verbonden is met idealen zoals zorg, dierenwelzijn of een mooie natuur. Ten slotte geeft een hobby, zoals ballet bijvoorbeeld, ook de mogelijkheid om je kwaliteiten te ontwikkelen en te tonen aan anderen en daarvoor waardering te krijgen. Meerdere keren was het hebben en/of het verzorgen van *dieren* te duiden als een zingevingbron voor jongeren. Dieren accepteren de jongere zonder oordeel of zonder het stellen van eisen en vertrouwen zich toe aan de jongere daar ze afhankelijk zijn van hun zorg.

We zien bij het *computeren* verschillende manieren van zinbeleving: het alleen computeren als moment voor zichzelf. Een jongere kan zich even terugtrekken. Het leven in een gezin of groep doet steeds een appel op de aandacht en energie van de jongeren. Daarnaast zien we computeren ook als een instrument met anderen contact te hebben via games, social media als Facebook en Hyves. De jongeren beleeft verbondenheid via de virtuele wereld. Ten slotte zien we bij het computeren ook de mogelijkheid in bijvoorbeeld games een virtuele wereld te ontwerpen, een mogelijke of gehoopte wereld. Hierin kan identiteitsexpressie en rol spelen. In zelfpositionering en virtuele identiteitsconstructie toont de jongere zichzelf en ontwikkelt hij zichzelf. In die virtuele wereld zien we ook copinggedrag: wat niet in de gewone wereld lukt, kan wel lukken in de virtuele wereld (Dinter 2007).^{vii}

Het kunnen luisteren naar *muziek*, via computer, mp3-player, telefoon of iPod brengt

jongeren bij zichzelf, geeft ze de ruimte zich af te zonderen van de omringende wereld en draagt zo bij aan het welbevinden van de jongere. Muziek heeft ook een transcenderende functie als deze aanleiding geeft tot mijmeren, reflecteren, het terugbrengen van herinneringen et cetera. Ook verbindt muziek met sociale en culturele werelden: je deelt je muziekkeuze met anderen, volgt wellicht de daarbij behorende leefstijl. Muziek, ten slotte, kan ook emoties reguleren: je kunt playlists maken voor bepaalde stemmingen.

In algemene zin stelt de jongere het op prijs *zelf keuzes te mogen maken*, of het nu gaat over hobby's, het tijdstip waarop het huiswerk wordt gemaakt of met welke vrienden wordt omgegaan: steeds is hier sprake van het erkend worden in de eigen verantwoordelijkheid. *Activiteiten buiten het huis* of de groep zijn bron van plezier: shoppen, vakantie vieren met elkaar op een andere plek, een dagje uit gaan: het is een doorbreking van de alledaagse routine en geeft de mogelijkheid even aan het soms traumatische verleden te ontsnappen. Jongeren geven aan zichzelf betekenis in de manier waarop zij zicht uiten via hun *uiterlijk*: in kleding, verzorging, make up, piercings, tattoos, kapsels, sieraden, laten ze zien hoe ze gezien willen worden. Enerzijds drukken zij hierin soms verbondenheid met een groep of subcultuur uit (emo), anderzijds vragen zij daarin erkenning voor hun eigenheid. Jongeren geven aan zichzelf eveneens betekenis via hun identiteitsexpressie in social media door het maken, uploaden en uitwisselen van filmpjes, muziek en foto's, door het aanmaken van profielen met gegevens over zichzelf, door het liken van van alles en nog wat en het deelnemen aan events.

Jongeren zeggen ook in alledaagse *gesprekken* en de omgang met elkaar iets van waardenvolheid te beleven. Ze duiden bijvoorbeeld op de wijze van omgaan met elkaar, zorgzaam of met humor, en op

gesprekken over bijvoorbeeld vriendjes/vriendinnetjes, verliefdheid en hoe daarmee om te gaan.

Jongeren geven er blijk van te leven van uit *waarden en idealen*. Dit kwam al even bij de omgang met dieren ter sprake. Zorg voor elkaar, delen met elkaar en werken aan een betere jeugdzorg: allerlei dromen bespreken ze met elkaar of met de interviewer.

In het luisteren naar hun *verhalen* is gelaagdheid in de taal een aandachtspunt: in zogeheten alledaagse uitspraken licht vaak iets op van hun existentiële vragen. 'Ik ben de vader en zorg voor het ei'; 'Werd jij vroeger gepest'?

Als belangrijke *momenten* voor alledaagse zingevende activiteiten kunnen we ten slotte noemen: het samen eten, theedrinken, tv kijken of spelletjes doen, klussen, het naar bed brengen, het even alleen zijn met de zorgverlener (in kantoor, tijdens een wandeling, de hond uitlaten, op de eigen kamer of tijdens auto- of treinrit).

Uiteindelijke zingeving

In ons theoretisch kader geven we aan dat er een glijdende schaal is van alledaagse naar uiteindelijk, verdiepte zingeving. Als er, zoals boven aangegeven, bijvoorbeeld tussen jongeren onderling of tussen jongeren en zorgverleners een gesprek gaande is over verliefdheid of relaties dan kan in dit alledaags gebeuren bij de jongere reflectie of gang gebracht worden over de uiteindelijke vragen in het leven: 'wie ben ik, waar kom ik vandaan, waar ga ik heen, met wie ga ik leven?' Ook in discussie over wat goed is of minder goed kan een zoekproces schuil gaan naar een antwoord op de vraag: 'wat is een mooie wereld en wat kan ik daar aan bijdragen?' Gesprekken over school en werk dragen ook het thema toekomst in zich: 'hoe gaat mijn leven er uitzien? Wie ben ik straks?' Dit bezig zijn met existentiële vragen is niet altijd zichtbaar aan de

buitenkant, maar kan indien mogelijk door zorgverleners op enige moment wel gethematiseerd worden.

In het empirisch materiaal komt hierover een

*P. komt binnen lopen op het kantoor en geeft aan dat ze haar dag niet heeft. L. vraagt: "wil je iets vertellen?" Stilte bij P. waarna L vraagt: "Heb je dat de hele dag al of is er vandaag iets gebeurd?" P. zegt: "Ik probeer het de hele dag al niet te laten merken, maar dat valt niet mee". Ze praat wat binnensmonds en kijkt naar beneden wanneer ze praat. L. reageert hierop door te zeggen dat ze het mag laten merken en dat iedereen dat wel eens heeft. En wanneer het in je hart zit, dan moet het er uit. Daarna zegt L.: "Vervelend meid". Nadat L. vraagt of P. het er met haar begeleider op het werk over heeft gehad, zegt P. dat ze deze niet gesproken heeft vandaag. L. geeft haar de ruimte om er samen over te praten. Wanneer P. zegt: "Ik ben zo bang..", stelt L. voor om een stukje te wandelen. Ze lopen samen naar beneden om een stukje te wandelen.
(observatieverslag student)*

gemengd beeld naar voren.

Op sommige locaties zien we dat het stellen van uiteindelijke vragen door jongeren wel gebeurt, maar voor zichzelf in hun eigen privéwereld en niet in contact met begeleiders, pleeg/gezinshuisouders. Ze zoeken andere jongeren uit om mee te praten of overwegen het voor zichzelf, bijvoorbeeld op hun kamer. Op andere locaties is er wel gesprek over levensvragen als 'waarom overkomt mij dit? Of waarom ben ik zo?' en wordt het initiatief door de jongere of door de zorgverlener genomen. Juist wanneer zaken fout lopen, bij crises, teleurstellingen, ruzies, overlijden van familie of bekenden en dergelijke worden deze vragen opgeroepen. Wanneer het alledaagse leven niet meer loopt zoals anders of zoals verwacht is er

behoefte om de gebeurtenissen bewust in een persoonlijk of collectief kader te plaatsen, om er raad mee te weten.

Religie en andere bronnen van zingeving

In de literatuur hebben we vier bronnen van zingeving onderscheiden: levensbeschouwelijke kaders, handelen, ervaren en gemeenschap. De laatste drie zijn hierboven reeds aan de orde geweest bij alledaagse zingeving. We hebben laten zien dat de praktijk allerlei belevenissen, activiteiten en momenten van samen zijn laat zien die een bron voor zingeving voor de jongeren zijn. Nu besteden we aandacht aan de eerste: levensbeschouwelijke kaders. Levensbeschouwelijke kaders zijn samenhangende sets van overtuigingen, rituelen

Jongere: 'Dat in moeilijke tijden of zo heb ik daar wel heel veel steun aan ja.' Interviewer: 'Ja. Kan je daar een voorbeeld noemen, of hoe dat dan steun biedt?' Jongere: 'Nou dan steek ik gewoon een kaarsje aan en dan, ja daar praat ik eigenlijk tegen.'
(interview student)

en gedragingen die verbonden zijn met levensfilosofieën of religies. In de theorie hebben we daarnaast gevonden dat jongeren ook gebruik kunnen maken van niet-traditionele bronnen zoals films, games, soapseries, helden/voorbeeldfiguren en figuren uit games. Ook deze culturele bronnen dragen aspecten van levensfilosofieën uit. Wat hebben we hierover kunnen waarnemen bij jongeren? Enkele jongeren gaven aan *expliciet religieus* te zijn en te behoren tot een godsdienst (christendom, islam). Hierbij was de band met het oorspronkelijke gezin of de oorspronkelijke familie waarbinnen men was opgegroeid een belangrijke motiverende factor.

In de godsdienst ervaren deze jongeren erkenning en verbondenheid, dit laatste doordat er jeugdgroepen zijn waarin ze zich bewegen en andere jongeren ontmoeten. Ook vinden ze rust in de kerk of in de gebruiken van de islam, waardoor ze zich ook verbonden kunnen weten met hun familie. Het persoonlijk contact met God/Allah door het gebed en door het lezen van bijbel of koran geeft hun het gevoel gezien te worden.

In de gezinnen en op de groep is er ruimte voor gebed en kerkgang. Soms ook voor het zich houden aan voorschriften als halal eten. Soms is die ruimte er echter niet omdat dit te lastig is (bijvoorbeeld zich houden aan hindoeïstische dieetvoorschriften).

Actieve bevordering van religieus gedrag zagen we alleen in de gezinnen: Bijbellezing en gebed bij de maaltijd; gesprekken over levensbeschouwing en/of geloof; het overdragen van waarden die met het christelijk geloof verbonden zijn. Passief zien we religieuze elementen (boeken, kruisbeeld, schilderijen met Bijbelse teksten/taferelen; esoterische boeken, kaartspel) terug in het interieur van het huis. Soms geven jongeren aan het prettig te vinden dat er voor hen gebeden wordt door de

*Jongere: 'Ken je de film 'My name is Khan'? Dat is een heel mooie film. Gaat over autistische man. Hij is moslim'. (...) 'Ja, eh hoe gaat het ook alweer? De film gaat over goede mensen en slechte mensen, nee eh..., ja, eh...'. 'Die man zegt: "Je hebt goede mensen en slechte mensen". Het gaat niet om je geloof of huidskleur (wijst naar d'r eigen gezicht)'.
(interview docent-onderzoeker)*

zorgverlener (erkenning en verbondenheid). Een jongere geeft aan kaarsen te branden in de kerk. Als *minder traditionele bronnen* voor zingeving zien we muziek en popsterren. Muziek geeft de

rust en de ruimte bij zichzelf te zijn.

Songteksten drukken soms uit wie de jongere is of wil zijn. Muziek drukt emoties uit en geeft herkenning. Muziek drukt een wereldbeeld uit (bijv. metal of rap).

Ook zien we dat soapseries, videoclipen en films soms aanleiding zijn tot het gesprek over het maken van bepaalde keuzes of over het denken over de toekomst.

Uiteraard zien we ook het internet als bron van informatie voor jongeren alsook boeken (bijv. de 'Hoe overleef ik'-serie'). In al deze

Tijdens het trekkerrijden hebben D. en ik over verschillende onderwerpen gepraat, waaronder het trekkerrijden zelf. D. haalt hier veel voldoening uit. (observatieverslag student)

bronnen is er sprake van een levensbeschouwelijke dimensie, al dan niet religieus gekleurd.

III Vraag 1C: Wat is de behoefte van jongeren aan ondersteuning bij de expressie van en reflectie op het

Jongere: 'Ik merk wel van als ik ergens mee zit, dan kom je. Ik zeg, ja ik zit niet zo lekker in mijn vel. Ja, dan kan ik dat heel moeilijk onder woorden brengen. Ik zeg nou. Dan zegt hij: schrijf het op. Nee dat wil ik eigenlijk gewoon niet meer. Ik wil het kunnen vertellen. Ja en dan moet ik wel ff moeite doen, dan duurt het ff, maar dan vertel, kan ik het wel. Interviewer: 'En vind je het dan fijn dat je het verteld hebt?' Jongere: 'Ja want dat geeft me wel opluchting, van zie je wel dat je het kunt.' (Interview student)

omgaan met zingevingaspecten in hun dagelijkse bestaan?

Jongeren geven in de interviews niet direct antwoord op deze vraag. De antwoorden halen we deels uit de gegevens over het alledaagse ervaren van zin, uit de observaties en de interviews. Ook ontlenen we daarnaast een antwoord op deze vraag aan de interpretatie van de data vanuit het theoretisch kader.

De basisbehoefte voor zingeving is die van het *als veilig en betrouwbaar* kunnen ervaren van de wereld. Rust, structuur en een warme, liefdevolle, betrouwbare en veilige omgeving zijn de randvoorwaarden die beleving van alledaagse zin mogelijk maken.

Jongeren geven aan behoefte te hebben aan een zorgverlener met een *open en niet-veroordelende houding*. In zo'n houding is er ruimte voor erkenning, ook in vormen van negatief of destructief gedrag.

Jongeren geven verder aan er behoefte te hebben aan een zorgverlener die *beschikbaar* is en echte aandacht geeft. Dan ontstaat er ruimte voor het kunnen vertellen van het

levens)verhaal.

Er is een duidelijke behoefte aan *geborgenheid* en *veiligheid* bij deze vaak beschadigde jongeren voor wie hechten een uitdaging is met obstakels.

Er is behoefte aan *langdurige* relaties met (zo weinig mogelijk) zorgverleners.

Jongeren willen soms geholpen worden met concrete *adviezen* als het gaat om relaties met anderen, zoals vrienden en vriendinnen.

Er is behoefte de band met de *biologische familie* te kunnen onderhouden en dat betekent dat ze ondersteund willen worden in deze dubbele loyaliteit (biologische gezin/pleeggezin of groep). Soms houdt deze band ook een meervoudige culturele en of religieuze identiteit in.

Jongeren vragen soms ruimte voor en ondersteuning bij het zich ook in religieus opzicht te kunnen *uiten en ontwikkelen* (ingroeien in islam, kiezen van een kerk).^{viii}

Jongeren hebben behoefte *aan erkenning en het beleven van competentie* door complimenten te ontvangen van zorgverleners.

Jongeren hebben behoefte aan regels die *aansluiten bij hun leeftijd* en die het beoogde doel dienen. Verplichte kerkgang op 16 jarige leeftijd draagt bijvoorbeeld in hun ogen niet bij aan zinbeleving en autonome zelfontwikkeling. Het is heel prettig wanneer de zorgverlener ziet dat er iets aan de hand is met de jongere en dat dit serieus genomen wordt en er niet een 'makkelijke oplossing' wordt gegeven.

Gezien worden in wat er op existentieel niveau aan de hand is geeft de jongere de erkenning die nodig is. Hierbij gaat het om aansluiten in de diepte: men wil graag dat er echt *aangesloten* wordt bij waar hij of zij mee bezig is, dat er zorgvuldig geluisterd wordt.

Jongeren hebben er ten slotte behoefte aan samen met de zorgverlener concrete dingen te *ondernemen*.

Het gaat kortom voor jongeren om veilige, stabiel en langdurige relaties waarin ze erkend en ondersteund worden. Ingebed in deze

zorgrelatie ontdekken ze wat zinvol is, beleven ze zin en het contact en leren ze op zingerichte activiteiten te ontplooiën, ook in de toekomst.

IV. Vraag 2. A en B: Op welke momenten in het zorgtraject is er aandacht voor zingeving en op welke wijze schenkt de zorgverlener aan zingeving in de alledaagse praktijk?

Wat hebben we gezien als het gaat om de interactie rond zingeving? We gebruiken opnieuw de driedeling alledaagse zingeving, uiteindelijke zingeving, en expliciete religie en andere zingevingbronnen.

Alledaagse zingeving

Allereerst is duidelijk geworden dat een belangrijke bijdrage aan de zinbeleving van jongeren door de zorgverleners is het scheppen van *randvoorwaarden*: het creëren van veiligheid, het structureren van activiteiten, het voorzien in de basisbehoeften en het functioneren als een betrouwbare tegenover. Jongeren in de jeugdzorg hebben de ervaring dat de wereld, de ouders of verzorgers niet betrouwbaar kunnen zijn. Primaire bijdrage aan de mogelijkheid zin te ervaren is het creëren van een min of meer veilige wereld waarbinnen de jongere zich kan ontwikkelen. Binnen die basisvoorwaarden ontstaat er ruimte voor de jongere om te ontspannen, zichzelf te zijn, zijn verleden onder ogen te zien en zich te richten op de toekomst. In een veilige ruimte is plaats voor erkenning, verbondenheid en kan een stap naar verantwoordelijkheid en zelfontplooiing worden gezet.^{ix}

Door jongeren te *bevestigen* in wie ze zijn en in wat ze kunnen ondersteunen de zorgverleners de jongeren in het ontwikkelen van zelfvertrouwen. Erkenning in en de ervaring van competent zijn vinden dan plaats. Dit zien we in het schenken van complimenten over een prestatie (cijfer halen, trekker rijden) of over een bijzonder talent dat een jongere heeft (goed met kleine kinderen kunnen omgaan). Werkers proberen verder aandachtig *beschikbaar* te zijn, aan te sluiten bij waar de jongere mee bezig is en te signaleren of er dingen zijn waar jongeren mee zitten.

In het vormgeven aan het zorgproces hebben we *geen structurele* aandacht voor alledaagse (of uiteindelijke) zingeving kunnen vinden. Wel is er uiteraard bij de intake aandacht voor de levensbeschouwelijke of religieuze achtergrond van de jongere. In behandelplannen ontbreekt dit element voor zover we hebben gezien. *Zorgverleners creëren relaties en verbondenheid* met de jongere door samen met hen dingen te ondernemen (boodschappen doen, koken, naar een film kijken, een activiteit buitenshuis ondernemen, karweitjes doen, of dieren verzorgen). Jongeren ervaren zichzelf dan als waardevol: ze zijn het waard om samen iets mee te doen.

Door jongeren positief te *stimuleren* of te belonen helpen de zorgverleners jongeren gemotiveerd te blijven voor taken, school, werk, behandeldoelen en zo meer. Het positief beleven van doelgerichtheid kan daarbij een effect zijn.

Door jongeren geleidelijk aan steeds meer *verantwoordelijkheden* en privileges te geven werken zorgverleners aan het gevoel van competentie en erkennen ze jongere in zijn of haar ontwikkeling.

Door actief *aanwezig* te zijn op koffie/thee/eetmomenten geven werkers jongeren het gevoel er te mogen zijn, dragen ze bij aan gezelligheid en huiselijkheid en het welbevinden van de jongere.

Uiteindelijke zingeving

Student: Heb je wel eens gemerkt dat kinderen met bepaalde vragen zaten? Zo van: waarom gebeurt/overkomt dit mij?
Zorgverlener: Nee, niet direct.
(interview student)

De antwoorden op de vraag naar interactie door de zorgverlener over uiteindelijke zingeving leveren een gemengd beeld op en verschillen nogal per onderzochte locatie.

Op sommige plekken hebben we *niet* kunnen waarnemen dat levensvragen van jongeren een aandachtspunt waren. Soms wordt door werkers aangegeven dat jongeren hier niet mee bezig zijn of dat dit bezig zijn voor hen verborgen of verhuld is.

Op andere locaties wordt expliciet en welbewust in gesprek gegaan met jongeren over uiteindelijke vragen dan wel werd de mogelijkheid tot gesprek gecreëerd (rust, stilte, een wandeling maken, een jongere meenemen in de auto) Dit heeft, zo zeggen werkers, niet alleen morele opvoeding ten doel, maar kan daarnaast bijdragen aan de bewustwording van de jongere over hoe hij of zij in het leven staat en wat hij met zijn leven wil.

Als zaken anders lopen dan normaal, bij crises, dood en andere ingrijpende situaties zien we professionals eveneens in gesprek gaan over uiteindelijke zingeving. Ze zijn blijkbaar sensitief voor het gegeven dat juist in zulke situaties de vraag naar zin wordt geactiveerd.

De relatie met de biologische ouders is, zo blijkt, vaak een onderwerp van gesprek.

Expliciete religie

Op sommige locaties (steeds zijn dat gezinnen) wordt gewerkt vanuit een *religieus of spiritueel kader*. Jongeren worden geacht mee te doen (bijvoorbeeld met gebed, Bijbellesing, bespreken van tarotkaarten) of hen wordt gevraagd hier althans respect voor op te brengen.

De *aankleding* van het huis toont soms iets van de levensovertuiging van de zorgverleners: kruisbeelden, Boeddhabeelden, religieuze literatuur en dergelijke confronteren de jongeren met bronnen voor zingeving. Soms is die confrontatie aanleiding tot gesprek.

Sommige pleeg/gezinshuisouders entameren dat gesprek ook bewust vanuit hun verlangen opvattingen en waarden over te dragen vanuit hun eigen levensovertuiging.

Op alle onderzochte locaties wordt de *vrijheid*

tot eigen keuze van de jongere ten aanzien van religie voorgestaan. Er wordt echter op verschillende wijzen mee omgegaan. Dit komt

Het valt mij op dat er een schilderij hangt met een Bijbelse tekst. Gedurende het gesprek benoem ik dit en vraag of zij gelovig zijn. Zij antwoordt 'ja dat klopt, het is een Bijbeltekst en wij zijn christelijk'. Ze gaan iedere zondag naar de kerk en doen dit met alle kinderen. Het geloof is voor de pleegouders belangrijk en ze proberen dit mee te geven aan de kinderen.
(observatieverslag student)

met name aan het licht als jongeren een andere religie dan de ouders kiezen of zouden willen kiezen: we zien houdingen van passief steunen tot tolereren. Soms zien we ook een keuzevrijheid die weliswaar met de mond wordt beleden maar in de praktijk toch wordt betwist.

Zorgverleners vinden het lastig actief het belijden van een voor hen vreemde religie te bevorderen bij de jongere. Zorgverleners geven aan dat bij plaatsing van een kind rekening moet worden gehouden met de *match* tussen achtergrond van het kind en de opvattingen van henzelf. Zo wordt bijvoorbeeld aangegeven dat een kind dat zich wil houden aan hindoeïstische dieetvoorschriften niet welkom is op een bepaalde locatie.

V. Vraag 2 C: Welke opvatting heeft de zorgverlener over op zingeving gerichte interactie?

Zorgverleners verwoorden dit vooral in termen van *afstemming* op de jongere door aandacht te hebben voor wat voor de jongeren belangrijk is, wat voor hen betekenis heeft of hoe het leven zin voor hen kan hebben.

Vertrekpunt voor zingeving is volgens enkele zorgverleners dat je *zelf stevig in je schoenen* staat, weet wie je bent, dat je authentiek bent en van daaruit de jongere kunt bijstaan.

De jeugdzorgwerkers vinden het belangrijk dat de jongere uitdrukking kan geven aan zijn *individualiteit* en daar ruimte en begrip voor krijgt. Respect voor de eigenheid van de jongere, erkenning van wie hij of zij is, belangstelling voor het verhaal van de jongere worden door hen genoemd.

Het zoveel mogelijk respecteren van de *autonomie* van de jongere wordt genoemd: dit geldt voor de privésfeer van de eigen kamer (wel of niet opruimen) maar ook voor het in overleg bepalen van behandeldoelen of streefdoelen. Vrijheid is een sleutelbegrip: ruimte bieden voor gesprek, maar niet het opdringen ervan.

Jongeren zo voorbereiden op het zelfstandige leven dat ze het aan kunnen en zich staande weten te houden is het ideaal. Jongeren laten voelen dat ze er mogen zijn en dat hun leven er toe doet. Het geven van erkenning, ook als ze fouten maken of regels overtreden, is een van de kerndoelen. Vragen naar het waarom is soms belangrijker dan het bespreken van het feit zelf.

Enkele zorgverleners zeggen juist als het gaat om zingeving een belangrijke taak te hebben in het *overdragen* van bepaalde normen en waarden of spirituele/religieuze visies op het leven, mens-zijn, goed en kwaad en zo meer. Jongeren 'iets meegeven' zien ze als een opdracht. Openheid, eerlijkheid, verantwoordelijkheid, respect, authenticiteit, saamhorigheid en vertrouwen worden als

waarden genoemd. Dit zijn zaken die ze de jongere in de interactie willen leren. Voor sommigen vertaalt de opdracht van het waarden en normen meegeven zich in een *strakke*, gedisciplineerde opvoeding. Deze opdracht iets mee te geven kan ook betekenen de jongeren niet alleen te confronteren met het christelijk geloof, maar ze *in alles* christelijk op te voeden: leren bidden, samen Bijbellezen, naar de kerk gaan en in alle gesprekken over zingeving de communicatie te verrichten binnen dit levensbeschouwelijke kader.

Andere zorgverleners geven daarentegen aan *huiverig te zijn* om hun kijk op het leven te zeer op de jongeren over te dragen. Een zorgverlener die zelf reïncarnatie voor waar houdt wil dit wel met jongeren delen maar zal dit niet willen overdragen op de jongeren. Ruimte bieden voor *eigen* ontwikkeling is uiteindelijk het doel.

Sommige zorgverleners worstelen met het dilemma: religie overdragen of vrij laten. Omdat hun geloof of levensbeschouwing zo belangrijk voor hen is vinden ze het moeilijk om jongeren echt vrij te laten.

Zorgverleners zijn gericht op de ontwikkeling van de jongere: groei in zelfvertrouwen, zelfkennis, vaardigheden en visie.

De professionals geven ook aan dat je *bewust gespreksmomenten moet creëren*, een-op-een, waarin je het kind uitnodigt zich te uiten over lastige dingen, bijvoorbeeld de omgang met de biologische ouders. Ook morele kwesties als het omgaan met vrienden en vriendinnen en als seksualiteit vergen vaak het initiatief van de zorgverlener.

Voor een gesprek over deze diepere zaken is wel een *band* met een kind nodig volgens de zorgverleners. Een vertrouwensband die pas na langere tijd tot stand komt.

In veel interviews komt terug dat het waar mogelijk ondersteunen van de band met de *biologische ouders* of het onderhouden van contact met familie voor de jongere zeer zinvol

is.

Vaak is zingeving impliciet of 'indirect' aan de orde in het alledaagse gebeuren en in de gesprekken zegt een zorgverlener. Het is nodig om *tussen de regels door te kunnen luisteren* naar wat er op dat niveau speelt.

Enkele zorgverleners geven aan niet te weten of een jongere met zinvragen bezig is; ze lezen dat niet af aan het gedrag of de communicatie. Sommige zorgverleners geven aan niet heel bewust met het thema zingeving bezig te zijn in hun werk. Ook geven professionals aan het moeilijk te vinden antwoord te geven op de vraag hoe ze omgaan met zingeving in hun werk.

Ze laten daarbij *het initiatief* voor gesprekken over zingeving vaak over aan de jongeren: het moet wel bij hem of haar passen. Zij moeten er mee komen.

Zorgverleners geven aan dat er geen structurele of expliciete aandacht is in hun werk voor zingeving aangezien zij vooral *methodisch gericht* zijn op de competenties van jongeren, waarin het aanleren van vaardigheden centraal staat.

Sommige zorgverleners geven ten slotte aan dat zingeving voor henzelf een belangrijke motivatie is om te kiezen voor het werken in de jeugdzorg. Ook geven ze aan zin te ervaren

Als je de relatie zo afkadert in doelen dan is er het risico dat je de echte problematiek niet meer ziet.

(jeugdzorgwerker instelling)

in het werken met jongeren.

VI Vraag 2 C D. in hoeverre voelt de jongere zich gekend door de zorgverlener als het gaat om zijn of haar expressie van en behoefte aan ondersteuning bij zingevingaspecten in het dagelijkse bestaan?

De data bieden geen rechtstreekse antwoorden op deze vraag. De vragen in de interviews gaan over het contact met de zorgverlener, het opgemerkt, aanvoeld en erkend worden door de zorgverlener, het terecht kunnen bij de zorgverlener. We kunnen dus alleen een antwoord geven als we dit in aanmerking nemen. Het beeld heeft verschillende kleuren.

Jongeren geven aan het prettig te vinden wanneer ze een *goed gesprek* met de zorgverlener kunnen voeren. Ze beleven dan verbondenheid en erkenning.

Jongeren geven aan het prettig te vinden als er alledaagse veiligheid en geborgenheid is. Dit verhoogt hun welbevinden.

Jongeren voelen zich erkend en gesteund als de zorgverlener weet *aan te sluiten* bij waar hij of zij mee bezig is. Soms wordt dan in creativiteit iets bedacht waardoor de jongere zich gekend voelt (bijv. een stilteplekje creëren voor een overleden paard). Dit aansluiten is voor de jongere succesvol als ook de emotie gepeild wordt en er open op wordt gereageerd.

Aansluiten gebeurt echter niet altijd op die wijze. Soms heeft de zorgverlener een andere opvatting over het uiten van verdriet bijvoorbeeld 'je moet dat afsluiten' terwijl de jongere het verdriet wil uiten en troost nodig heeft.

Jongeren voelen zich tevens niet serieus genomen als expliciete steun aan hun religieuze ontwikkeling wordt onthouden (christelijk, islamitisch, hindoeïstisch).

Jongeren ervaren dat de zorgverlener soms te weinig ruimte heeft om het levensverhaal te beluisteren, maar vooral oplossingsgericht bezig is.

Het aansluiten bij de jongere wordt niet ervaren als er regels zijn die voor de jongere onlogisch zijn of niet realistisch, regels over computergebruik bijvoorbeeld.

*Interviewer: 'Vind jij dat er voldoende aandacht is voor jou, voor wie jij bent?' Jongere: 'Ja, ik vind eigenlijk wel. Met sommige dingen bijvoorbeeld niet, maar.....' Interviewer: 'Voor wat wel en wat niet?' Jongere: 'Bijvoorbeeld aan mijn geloof. Daar kunnen mijn gezinshuisouders ook niet zo veel aan doen'. Interviewer: 'Waarom kunnen ze er niet zoveel aan doen?' Jongere (lacht) 'Nou, ze zijn zelf niet islamitisch, dus, dan kunnen ze ja, eh.... ja, dat is gewoon dan anders'. Interviewer: 'Zou er wel iets zijn wat je toch zou helpen met je geloof?' Jongere: 'Nou, ze zijn nu al bezig om iemand te regelen met het geloof, en eigenlijk vind ik dat wel genoeg. Ja, iemand die ook islamitisch is. Een gezin met islamitische kinderen die niet zo extreem islamitisch zijn'. Interviewer: 'En dat vind je wel genoeg. En waarom vind je dat wel genoeg?' Jongere: 'Nou, ze doen wel hun best, vind ik. En daar kan ik dan meer leren en zo en dan hoeven ze ook niet heel veel dingen te doen'. Interviewer: 'Zou je het vervelend voor hen vinden als zij dingen voor jou zouden moeten doen op dat vlak?' Jongere: 'Nou, nee, ik zou het niet vervelend vinden, maar ja, ik bedoel eh, hun kunnen er ook niets aan doen dat ze niet islamitisch zijn. Maar ik vind het wel heel fijn dat ze proberen er iets aan te doen'.
(interview docent-onderzoeker)*

VI. Vraag 2E. Welke factoren bevorderen of belemmeren een op zingeving gerichte interactie?

We hebben de professionals ook gevraagd naar bevorderende en belemmerende factoren. Dat leverde onderstaand resultaat op.

Bevorderend zijn allereerst *kennis over en sensibiteit voor zingevingsaspecten*, met name ook in het alledaagse leven en werken (het gewone leven). Scholing zou hierbij kunnen helpen. Enkele professionals geven aan aan scholing behoefte te hebben. Die kennis en scholing zou ook de relatie tussen stoornis en zingeving moeten omvatten. Om goed te kunnen aansluiten bij de jongere heeft de professional kennis nodig van de stoornissen die bij jongeren kunnen voorkomen, en die hun vermogen tot zinervaring kunnen beïnvloeden zoals autisme. Vaardigheden zijn nodig om deze te kunnen hanteren. Moeilijkheden met hechting vanwege vroege trauma's zijn meerdere keren gesignaleerd in de data en hechtingsstoornissen beïnvloeden het vermogen tot vertrouwen, wat weer een voorwaarde is voor het kunnen beleven van zin.

Het beschikken over en toepassen van de vaardigheid om gesprekken te kunnen voeren met jongeren waarin aangesloten wordt bij hun emotie en taal is op de tweede plaats bevorderend.

Een derde factor is de gelegenheid scheppen en over faciliteiten beschikken om met jongeren dingen te gaan doen anders dan het minimaal noodzakelijke.

Rust in jezelf als werker biedt, ten vierde, ruimte voor reflectie. Tijd om tot jezelf te komen in een beroep waar veel hectiek aanwezig is is nodig. In pleeggezinnen of gezinshuizen speelt ook het element mee van het rust en tijd voor het eigen gezin waarborgen, omdat werk en privéleven hier sterk ineengrijpen.

Intervisie op het onderwerp zingeving helpt zeggen de zorgverleners, op de vijfde plaats.

Bevorderende factoren zijn ook zelfkennis over en zelfinzicht in de eigen drijfveren, wordingsgeschiedenis en de doorwerking daarvan in de interactie omtrent zingeving. Reflectie hierop helpt bij het onderkennen van eigen reactiepatronen.

Wat helpt niet ten aanzien van op zingeving gerichte interactie?

Een eerste belemmerende factor is de zuigkracht van het praktische handelen: er moet veel geregeld worden op een groep of in een gezin. Afhankelijk van de grootte van het gezin, de problematiek van de jongeren en wat zich actueel voordoet zal er meer of minder ruimte zijn voor het in alle rust richten van de aandacht op de vraag 'hoe gaat het met je?'

Een tweede belemmerende factor is onbekendheid met het begrip zingeving zoals we dat in dit project hebben gedefinieerd en uitgewerkt. Vaak wordt onwillekeurig gedacht aan levensbeschouwing, religie of levensvragen. Een derde belemmerende factor is ontoereikende sensibiliteit voor het ontdekken van zingevingaspecten in het alledaagse leven en de gelaagdheid in zingeving. Dat alledaagse opmerkingen of belevingen diepere vragen kunnen verraden is niet voor iedereen evident en evenmin door iedereen te hanteren.

Een volgende belemmerende factor kan zijn dat de professional zich niet bewust is van de rol die eigen biografie in levensbeschouwelijk opzicht speelt in het dagelijks handelen. Zo kan aversie tegen de kerk, opgedaan in het eigen leven doorwerken in het omgaan met een jongere die op zoek is naar een passende kerk. Deze relatie tussen biografie en handelen is in verschillende casussen op verschillende wijzen aan de orde. Enerzijds worden jongeren soms afgehouden van hun keuzes, anderzijds worden ze soms in verkondigende zin benaderd waardoor de eigen keuzevrijheid beperkt blijft. In psychologische zin is hier steeds sprake van tegenoverdracht die niet herkend wordt.

Overdracht van eigen normen en waarden op zo'n wijze dat jongeren geen ruimte meer

voelen om eigen keuzes te maken is een belemmerende factor. De overdracht gebeurt impliciet ('als jouw vrouw later lekker voor jou staat te koken') of expliciet ('dit en dat moet je doen want..').

Gebondenheid aan methoden en routines kan daarnaast, ten vierde, een open blik voor zingevingaspecten belemmeren.

Het uitdragen van dubbele boodschappen die inconsistentie verraden in de wijze waarop professionals levensbeschouwing hanteren is evenmin bevorderend: 'We staan open voor alle religies maar passen ons in huis niet aan'. Of: 'Je mag best moslim zijn, maar het christendom is de ware godsdienst.'

Een zesde belemmerende factor is frequente wisseling in de groep. Er gaat tijd overheen om jongeren te leren kennen in wie ze zijn. Bij kort verblijf en meerdere plaatsingen achtereen is er niet de rust en duur voor het opbouwen van de kwaliteit van relatie die hiervoor nodig is. Ten slotte is het belemmerend dat de behandeling en begeleiding wel de jongere kan veranderen, maar niet het systeem waaruit hij voortkomt en mee verbonden blijft. Helende vormen van bejegening kunnen gauw weer onderuit gehaald worden wanneer de jongere weer intensiever contact heeft met ouders. De reikwijdte van de op zingeving gericht interactie is maar beperkt, soms in tijd, soms in effectiviteit door het systeem.

Gezinshuisouder: 'Ieder kind heeft iets moois in zich en als je dat maar benadert. En sommige kinderen hebben heel veel in zich, maar doordat ze zoveel meegemaakt hebben komt het er niet uit. Dus ik denk dat mensenkennis wel heel belangrijk is. Hoe eerder je ermee start, hoe beter het is. Dat je een kind kunt inschatten in dagelijkse situaties. Dat is de start, je kan niet hoger beginnen, je moet echt laag beginnen. Soms moet je helemaal onderaan beginnen. Waarom wil T. alleen maar skelteren? Hij aanschouwt de wereld vanuit zijn skelter, zo aanschouwt hij de wereld. We hebben de skelter meegenomen naar Frankrijk omdat dat zijn veiligheid is. En daarin moet je beginnen. Als je dat maar wilt zien, daar moet je oog voor hebben en daar heb je ook een team voor nodig om dat te kunnen zien.'

(interview student)

4. Besluit

Overzien we het geheel dan zien we dat er diverse raakpunten zijn tussen het perspectief van de jongere op de behoefte aan zingeving en professionele bedoelingen van de zorgverleners. Aansluiten en autonomie zijn hierbij kernwoorden. Wanneer we vanuit onze omschrijving van zingeving de uitingvormen en behoeften van jongeren en de interactie tussen jongeren en jeugdzorgwerkers beschouwen zien we dat er kansen blijven liggen als het gaat om diezelfde twee begrippen: het aansluiten bij waar de jongere mee bezig is en het bevorderen van een autonome ontwikkeling. Er is met andere woorden ruimte voor kwaliteitsverbetering als het gaat om dit thema. Sommige werkers geven een behoefte aan scholing aan.

Kennis over en inzicht in wat zingeving is en hoe jongeren daarmee omgaan kan bijdragen aan het benutten van kansen, of zoals wij dat hebben genoemd: het creëren van speelruimten voor zingeving. Het is belangrijk dat de zorgprofessionals een bewuste, professionele visie hebben op zingeving. Het thema diversiteit en de hantering daarvan zou in ieder geval gethematiseerd moeten worden. In sommige casussen wordt zingeving onmiddellijk gekoppeld aan religie, met name aan het christendom. Kennis over een brede definitie kan bijdragen aan een ruimere interactiemogelijkheden rond zingeving aan meer speelruimte.

Om die visie bewust te worden en professioneel te ontwikkelen en toe te passen is naast kennis en inzicht *biografierreflectie* nodig. Soms zit het eigen verleden en de eigen overtuiging van de zorgverlener een open en constructieve houding bij de begeleiding van levensbeschouwelijke of religieuze ontwikkeling in de weg. Waar een zorgverlener bijvoorbeeld vanuit zijn of haar biografie negatief tegenover religie staat, of tegen een andere religie dan de eigen religie, zal de begeleiding bij religieuze ontwikkeling niet of onvoldoende verlopen.

Ook zij die eigen religie als waarheid zien zullen dit vaak (onbewust) uitdragen. Ten derde is *sensibilisering* voor zingeving nodig. We zagen dat zorgverleners zich soms niet bewust zijn van de betekenis van bepaald gedrag (online-gedrag bijvoorbeeld) en van de inrichting van een kamer. Sensibilisering hiervoor kan helpen de interactie te verdiepen.

In het tweede jaar van dit Raakonderzoek hebben we juist aan deze thema's aandacht besteed: het verhelderen van een visie op zingeving en het ontwerpen van educatieve instrumenten voor biografie reflectie en sensibilisering.

^{ix} Het lijkt er erg op dat de hier gewerkt wordt aan de eerst twee voorwaarden van Janoff-Bulman: betekenisvolle ordening in de wereld aanbrengen; goedaardige bejegening die vertrouwen in de wereld mogelijk maakt. De derde voorwaarde, jezelf als waardevol en volwaardig kunnen ervaren bouwt daar als het ware op voort. Zie Janoff-Bulman, R., 2002, *Shattered assumptions. Towards a new psychology of trauma*, New York: Free press.

ⁱ Boek en app zijn te downloaden van www.zininjeugdzorg.nl

ⁱⁱ Conceptueel en onderzoeksmethodisch kader 20 maart 2012.

ⁱⁱⁱ Smaling, A., & Alma, H. (2010). Zingeving en levensbeschouwing: een conceptuele en thematische verkenning. In H. Alma, & A. Smaling (red.), *Waarvoor je leeft. Studies naar humanistische bronnen van zin* (pp. 17-39). Amsterdam: Uitgeverij SWP.

^{iv} Borg, M. ter (2000). *Waarom geestelijke verzorging. Zingeving en geestelijke verzorging in de moderne maatschappij*. Nijmegen: KSGV; Borg, M. ter (2008). Impliciete religiositeit: collectieve devoties en sacralisering gedefinieerd. In M. Ter Borg & E. Borgman e.a. (red.), *Handboek Religie in Nederland* (pp. 301-308). Zoetermeer: Meinema.

^v Mariska van der Steege (2012), *Gezinshuizen in de jeugdzorg. De kennis verzameld en de stand van zaken* (Utrecht: NJI), p. 20.

^{vi} A. Mulder & G. Novello (2011), Heilige plekken van jongeren, *Narhex Tijdschrift voor levensbeschouwing en educatie* 11, 3, 58-64.

^{vii} Zie bijvoorbeeld Dinter, A.(2007). Adolescent and computer-based new media. Paradigmatic insights of an empirical field study on the structure of empirical theology, in Streib. H. (Ed.), *Religion inside and outside traditional institutions* (pp. 269-289). Leiden/Boston: Brill.

^{viii} Duidelijk voorbeeld hiervan is het Manifest Geloof, dat door jongeren uit Gelderland en Overijssel in november 2012 werd opgesteld onder verwijzing naar het Internationale Verdrag voor de Rechten van het Kind, artikel 14. Ze pleiten voor ruimte hun eigen godsdienst te beleven, en voor kennis hieromtrent bij de jeugdzorgwerkers.